

Ἡ ταυτότητα τῆς ἑλληνορθόδοξης παράδοσης

Μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἀγίου Βλασίου Ἱεροθέου

Ὁ ἄνθρωπος χωρίς ταυτότητα εἶναι ἀπροσδιόριστος, ἀφοῦ ἡ ταυτότητα εἶναι αὐτή πού τόν προσδιορίζει. Καί δέν ἐννοῶ τήν ἀστυνομική ταυτότητα, ἀλλά τήν παράδοση πού τόν διακρίνει ἀπό τοὺς ἄλλους λαούς.

Εἶναι γεγονός ὅτι ζοῦμε σέ μιά πολυπολιτισμική κοινωνία πού δηλώνει τήν «συμβίωση καί τήν συνύπαρξη κοινοτήτων μέ διαφορετικούς πολιτισμούς καί πολιτισμικές παραδόσεις». Παλαιότερα οἱ ἄνθρωποι ἀνήκαν σέ «ἀμιγεῖς πολιτισμικές κοινωνίες», ἐνῶ στίς ἡμέρες μας ὑπάρχουν οἱ λεγόμενες «πολυπολιτισμικές κοινωνίες».

Ἀπό τήν μελέτη τῆς ἱστορίας γνωρίζουμε ὅτι ἡ συνάντηση μεταξύ τῶν διαφόρων πολιτισμῶν δημιουργεῖ διάφορες καταστάσεις, ὅπως τήν συνύπαρξη ποικίλων πολιτισμῶν γιά ἕνα χρονικό διάστημα, ἔπειτα τήν ἐπίδραση καί κυριαρχία ἑνός πολιτισμοῦ ἐπάνω σέ ἄλλον πολιτισμό καί τέλος τήν ἀφομοίωση ἑνός πολιτισμοῦ ἀπό κάποιον ἄλλον πολιτισμό.

Ἔτσι, παρατηροῦνται μερικές μεταβολές, ἥτοι «ἡ πολιτισμική πρόσκτηση, ἡ ἐνσωμάτωση ξένων στοιχείων, ἡ σύνθεση», «ἡ ἀφομοίωση, ἥτοι ἡ ἐξαφάνιση τῆς κουλτούρας καταγωγῆς» καί «ὁ ἀπο-εκπολιτισμός», δηλαδή ἡ ἀποσάρθρωση τοῦ κεντρικοῦ πυρῆνα τοῦ βασικοῦ πολιτισμοῦ. Μέ αὐτόν τόν τρόπο χάνονται ὁλόκληροι πολιτισμοί¹.

Ἐπομένως, εἶναι ἀνάγκη νά δοῦμε ποιὰ εἶναι τά στοιχεῖα τῆς ταυτότητας τῆς ἑλληνορθόδοξης παράδοσης, ὥστε νά μή ὑποστοῦμε τήν «ἀφομοίωση» καί «τόν ἀποεκπολιτισμό», ὅπως, δυστυχῶς, ἔχει γίνει σέ πολλούς Ἕλληνες πού ἀποτελοῦν τήν λεγομένη «ἄρχουσα τάξη», εἶναι διανοούμενοι καί πολιτικοί.

1. Ἡ πορεία καί ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς σκέψης

Μελετώντας τήν ἀρχαία ἐλληνική φιλοσοφία, αἰσθανόμαστε μιά κατάπληξη γιά τό πῶς μπόρεσε νά μελετήση τό “εἶναι” καί τόν κόσμο μέσα ἀπό διαφορετικές προοπτικές, ἔχοντας ὅμως μιά ἐνιαία ὑποδομή, τό πῶς ἀναπτύχθηκε καί ἀπετέλεσε ἕνα μεγάλο ρεῦμα φιλοσοφίας, θρησκείας καί πολιτικῆς.

¹ Νικόλαος Βερνίκος καί Σοφία Δασκαλοπούλου, Πολυπολιτισμικότητα, οἱ διαστάσεις τῆς πολιτισμικῆς ταυτότητας, ἐκδ. Κριτική, Ἀθήνα 2002, σελ. 37-43

Δύο κυρίως σημεία θά πρέπει νά τονισθοῦν στήν ένότητα αὐτή.

Τό πρῶτο εἶναι ὅτι ἔχουμε μιά διαρκῆ εξέλιξη τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο φιλοσοφοῦσαν καί θρησκευόνταν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, μέσα ὅμως στά πλαίσια τῆς ἑλληνικῆς συνείδησης. Παρατηρεῖ κανεῖς μέ πολύ μεγάλη ἔκπληξη τό πῶς τό ἀρχαῖο ἑλληνικό πνεῦμα ἀπέφευγε τήν στασιμότητα καί διακρινόταν ἀπό μία δυναμική πορεία. Μπορεῖ κανεῖς νά ὀριοθετήση, παρά τό ἐπικίνδυνο τοῦ πράγματος, μερικές φάσεις τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Στήν ἀρχή παρατηρεῖ κανεῖς τήν ἐπικράτηση **μαγικῶν θρησκευτῶν**, λατρεύεται ἡ φύση, ἡ ὁποία συνιστᾷ μιά κατώτερη θρησκεία. Στήν συνέχεια ἀναπτύσσεται ὁ **ἀνθρωπομορφισμός**, ἡ λατρεία τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου, ὅπως πειργράφεται στόν Ὅμηρο καί τόν Ἡσίοδο. Αὐτός ὁ ἀνθρωπομορφισμός στήν πραγματικότητα ἐνσαρκώνει τούς ἀνθρώπινους πόθους γιά τήν ἀθανασία, τήν υἰεία, τήν καλοπέραση, τήν δύναμη. Ἀκολουθῶς ἐμφανίζονται οἱ **Ἴωνες φυσικοί**, οἱ ὁποῖοι στρέφονται στήν φύση, ἀποβάλλοντας τήν θρησκευτική ἄποψη γιά τήν ἐρμηνεία τοῦ κόσμου. Ἡ ἀρχική αἰτία τοῦ κόσμου θεωρεῖται ἀπό τόν Θαλῆ τόν Μιλήσιο τό νερό, ἀπό τόν Ἀναξίμανδρο τό ἄπειρο, ἀπό τόν Ἀναξίμενη ὁ ἀέρας. Στήν συνέχεια ἐμφανίζεται ὁ **μυστικιστικός** τρόπος ζωῆς, ἡ ὀργιαστική φάση τῆς θρησκείας, ὅπως ἐκφράζεται ἀπό τόν Διόνυσο, τούς Ὀρφικούς καί τόν Πυθαγόρα, οἱ ὁποῖοι φέρουν τόν θεό μέσα στόν ἄνθρωπο καί ἐνδιαφέρονται κυρίως γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ πόνου. Ἡ **ὄντολογική** ἐρμηνεία τῆς φύσης, ὅπως ἐκφράζεται ἀπό τούς Ἐλεάτες (Παρμενίδης) καί τόν Ἡράκλειτο, ἀσχολεῖται μέ τήν σχέση καί τήν διαφορά μεταξύ τοῦ “εἶναι” καί τοῦ “γίγνεσθαι”. Ἀκόμη, ἡ ἐμφάνιση τοῦ **ὀρθολογισμοῦ**, ὅπως ἐκφράζεται ἀπό τούς Σοφιστές, μέ πρῶτο τόν Πρωταγόρα, οἱ ὁποῖοι θεωροῦνται πρόδρομοι τῶν Διαφωτιστῶν τοῦ 18^{ου} αἰ. μ.Χ., ἐκλαμβάνουν τήν ἀλήθεια ὄχι ὡς ἀντικείμενο, ἀλλά ὑποκείμενο πού συνδεέεται μέ τήν ἀνθρώπινη σκέψη. Ἀκολουθῶς, ἡ **ιδεαλιστική**, κλασσική μεταφυσική τοῦ Σωκράτη, τοῦ Πλάτωνα καί τοῦ Ἀριστοτέλη, πολέμησε τόν ἀνθρωπομορφισμό τοῦ θεοῦ καί ἔκανε τόν θεό ἰδέα. Ἐπειτα, ἡ **μετακλασσική** περίοδος τοῦ Ἑλληνισμοῦ πού ἐκφράζεται ἀπό τούς Στωϊκοῦς καί Ἐπικούριους φιλοσόφους, οἱ ὁποῖοι ταύτισαν τήν φύση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν λόγο, ἔκαναν λόγο γιά τήν νέκρωση τοῦ παθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς καί βεβαίως ἔδωσαν προτεραιότητα στήν εὐδαιμονία, ὅπως αὐτοί τήν ἐννοοῦσαν. Τέλος, ὁ **νεοπλατωνισμός** μέ τόν Πλωτῖνο, τόν Πορφύριο, τόν Ἰάμβλιχο καί τόν Πρόκλο, πού ἦταν ἡ τελευταία

ἀναλαμπή τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας καί κυρίως τῆς μεταφυσικῆς, συνέδεσαν τόν πλατωνισμό μέ τόν γνωστικισμό².

Ἐπίσης, ἐκεῖνο τό ὅποιο μπορεῖ νά σημειωθῆ εἶναι ὅτι ὑπάρχουν πολλοί μελετητές οἱ ὅποιοι συνδέουν τήν ἐξέλιξη αὐτή μέσα ἀπό πολιτικές ἐρμηνεῖες. Γιά παράδειγμα στίς ἐλληνικές πόλεις -κράτη ἄλλοτε κυριαρχεῖ ἡ δημοκρατία, δηλαδή ἡ ἐπικράτηση δημοκρατικῶν ἀρχῶν μέ τούς θεούς τοῦ Δήμου, καί ἄλλοτε κυριαρχεῖ ὁ ἀριστοκρατικός ἰδεαλισμός, ὅπως ἐκφράζεται ἀπό τόν μυστικισμό καί τήν μεταφυσική³.

Τό δεύτερο σημεῖο πού ἐκφράζει τήν ἐνότητα, ἀλλά καί τήν ὅλη ἐξέλιξη τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, εἶναι ἡ “σταδιακή ἐξέλιξη ἀπό τήν μυθική ἀντίληψη πρὸς τήν ὀρθολογιστική σκέψη”⁴ καί τήν μεταφυσική φιλοσοφία, δέν εἶναι ἓνα τυχαῖο φαινόμενο, ἀλλά ὑπάρχουν πολλοί παράγοντες πού τό προσδιόρισαν. Στήν συνέχεια θά παραθέσω μερικά ἀπό τά στοιχεῖα, τά ὅποια χρησιμοποιοῦ ὁ Κωνσταντῖνος Βαμβακάς στό σημαντικό βιβλίο του μέ τίτλο “Οἱ Θεμελιωτές τῆς δυτικῆς σκέψης”.

Ὁ Karl Jaspers ἔχει ὑποστηρίξει ὅτι στήν πνευματική ἐξέλιξη πού συντελεῖται μεταξύ τοῦ 800 καί 200 π.Χ., περίπου στό 500 π.Χ. τοποθετεῖται αὐτό πού χαρακτήρισε “ἀξονική περίοδο τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας”⁵.

Παρατηρεῖται ὅτι ἀπό τόν 7^ο αἰ. π.Χ. καί ἐντεῦθεν σέ διάφορους γεωγραφικούς χώρους ὅπως στήν Κίνα (Λάο-Τσέ, Κομφούκιος), τήν Ἰνδία (Μαχαβίρα, Βούδας), τόν Ἰσραήλ (προφῆτες Ἰερεμίας, Ἰεζεκιήλ), τό Ἰράν (Ζωροάστρης), τήν Ἑλλάδα (Προσωκρατικοί, Σωκράτης, Πλάτων, Ἀριστοτέλης) γίνονται διάφορες πολιτισμικές θεμελιακές μεταβολές.

Ὅμως, οἱ ἀφετηρίες κάθε τόπου καί πολιτισμοῦ εἶναι διαφορετικές. Στήν Κίνα κυριαρχεῖ ἡ πρακτική φροντίδα γιά τήν καλή σχέση τῶν ἀνθρώπων στήν κοινωνία, στήν Ἰνδία ἐπικρατεῖ ἡ θρησκευτική ἀγωνία τοῦ ἀνθρώπου γιά νόημα ζωῆς, στήν Ἑλλάδα ἐπικρατεῖ κυρίως ἡ φιλοσοφία⁶.

² βλ. Χαραλάμπους Θεοδωρίδου, Ἐπίκουρος, ἡ ἀληθινή ὄψη τοῦ ἀρχαίου κόσμου, Βιβλιοπωλεῖο τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα 1999, σελ. 44 καί ἐξῆς

³ βλ. Γρηγορίου Κωσταρά, Φιλοσοφική προπαίδεια, Ἀθήνα 1991, Κωνσταντίνου Βαμβακά, Οἱ θεμελιωτές τῆς δυτικῆς σκέψης, Ἡράκλειο 2001, Χαραλάμπους Θεοδωρίδου, Ἐπίκουρος, ἡ ἀληθινή ὄψη τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἐκδ. Κολάρου

⁴ Κωνσταντίνου Βαμβακά, Οἱ θεμελιωτές τῆς δυτικῆς σκέψης, Πανεπιστημιακές Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 2001, σελ. 9

⁵ ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 9-10

⁶ ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 10

Γεγονός είναι ότι την περίοδο αυτή παρατηρείται και μία επικοινωνία των Ελλήνων με τους άλλους λαούς. Οι Έλληνες, λόγω της θαλάσσης, έρχονται σε επικοινωνία με πολλούς λαούς και πολιτισμούς, λαμβάνοντας από αυτούς ό,τι τους ήταν απαραίτητο για τον τρόπο ζωής τους. Συγχρόνως, το εύκρατο κλίμα και ο τόπος διαμονής τους, που συνέδεε στεριά και θάλασσα, τους έδινε την δυνατότητα να φιλοσοφούν για το “είναι”, τον “χρόνο”, την “φύση”, τον “άνθρωπο”, το νόημα της ζωής και του θανάτου. Έτσι, οι Έλληνες προσλάμβαναν ό,τι καλύτερο υπήρχε στους άλλους πολιτισμούς και το μετέτρεπαν σε φιλοσοφία, ασχολούμενοι με τον “θεό”, την “άρχή”, τον “λόγο”, την “δίκη”, το “άπειρο”, την “φύση”, τον “κόσμο”, το “είναι”⁷.

Όπως σημειώνει ο Κωνσταντίνος Βαμβακάς, “τό όρθολογικό πνεῦμα των Ελλήνων έθεσε άναμφισβήτητα τά θεμέλια της φιλοσοφίας και της έπιστήμης, πράγμα που υπήρξε καθοριστικό για την εξέλιξη του εύρωπαϊκού πολιτισμού... Οί Έλληνες ίδρυσαν τον δυτικό πολιτισμό, όριοθετώντας τον όμως, συγχρόνως, έναντι των άνατολικών πολιτισμών”⁸.

Όπως σημειώθηκε προηγουμένως, υπήρξαν πολλοί παράγοντες για την ανάπτυξη της φιλοσοφίας στην άρχαία Ελλάδα. Θά άναφέρω μερικούς από αυτούς.

Ένας παράγοντας ήταν ή “περιβάλλουσα φύση”. Τό εύκρατο κλίμα, ή διαυγής άτμόσφαιρα και ή ήλιοφάνεια, ή “άδιάκοπη διεΐσδυση και συμβίωση στεριάς και θάλασσας”, όπως “ό άένας ρόχθος και κυματισμός της έπιφάνειας της θάλασσας, σε αντίθεση με τον σιωπηλό, άδιόρατο και άσάλευτο βυθό της” θά δημιουργήσουν την ύποψία για την αντίθεση μεταξύ του “φαίνεσθαι” και του “είναι”, του “γίγνεσθαι” και του “είναι”. Επίσης, και ή θάλασσα θά βοηθήση στην επικοινωνία με πολλούς πολιτισμούς⁹.

Άλλος παράγοντας είναι οί κοινωνικές δομές. Από τον 8^ο αιώνα π.Χ. και μετά δημιουργούνται οί πόλεις – κράτη. Τό πολίτευμα των πόλεων αυτών - κρατών έχει διάφορες διακυμάνσεις: αρχίζει από τό άριστοκρατικό, δημιουργούνται τά όλιγαρχικά ή τιμοκρατικά πολιτεύματα, άφοῦ άναπτύσσεται ή τάξη των βιοτεχνών, έμπόρων και πλοιοκτητών, προχωρεϊ στά τυραννικά καθεστώτα και θά φθάση στην έγκαθίδρυση της δημοκρατίας¹⁰. Παρά ταῦτα δημιουργείται σε όλες αυτές τίς πόλεις – κράτη ή κοινή έλληνική συνείδηση,

⁷ Ένθ. άνωτ. σελ. 6

⁸ Ένθ. άνωτ. σελ. 11

⁹ Ένθ. άνωτ. σελ. 14

¹⁰ Ένθ. άνωτ. σελ. 21-22

καθώς επίσης, μετά τήν κατάρρευση τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ μέ τήν Γραμμική Γραφή Β', δημιουργεῖται τό νέο ἑλληνικό ἀλφάβητο. Οἱ Ἕλληνες χρησιμοποίησαν ὡς πρότυπο τήν φοινικική γραφή, ἀφοῦ ὅμως προσέθεσαν τά φωνήεντα, πού δέν εἶχε τό φοινικικό ἀλφάβητο (ἀποτελεῖτο ἀπό σύμφωνα καί ἡμίφωνα), δημιουργώντας ἔτσι ἕνα κομψό φωνητικό ἀλφάβητο¹¹.

Ἡ *θρησκεία*, επίσης, ὑπῆρξε ἕνας σπουδαῖος παράγοντας γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Στήν ἀρχή *“οἱ θεοί τῶν Ἑλλήνων εἶναι δυνάμεις καί δευτερευόντως πρόσωπα. Γι' αὐτό τά θεϊκά πρόσωπα, πολλές φορές, συγχέονται”*. Στήν συνέχεια ἐξασθενίζει ἡ πίστη στούς θεούς, μέ ἀποτέλεσμα νά δημιουργηθοῦν δύο πνευματικοί δρόμοι: *“τῆς ὀρθολογικῆς φιλοσοφίας τῶν Ἰώνων καί τοῦ μυστικισμοῦ τῆς ὀρφικῆς διδασκαλίας, πού θά ἀνταποκριθῆ καί στίς βαθύτερες θρησκευτικές ἀνάγκες τῶν Ἑλλήνων”*. Αὐτή ἡ μυστηριακή θρησκεία εἶναι ἐντελῶς διαφορετική ἀπό *“τό ἑλληνικό πνεῦμα τῆς ὀμηρικῆς ἐποχῆς”* καί ὅπωςδήποτε ἔχει ἐπίδραση ἀνατολική¹².

Ἐπίσης, ἡ σχέση μεταξύ μύθου καί ἐπικῆς ποίησης, ἡ πορεία ἀπό τόν μύθο στόν λόγο ἔπαιξε σημαντικό ρόλο στήν ἀνάπτυξη τῆς φιλοσοφίας. Μέσα ἀπό αὐτήν τήν διάσταση οἱ Ἕλληνες ἔβλεπαν τήν ἐνότητα καί τήν τάξη πού ὑπάρχει στήν φύση¹³.

Ὅλες αὐτές οἱ προϋποθέσεις ὑπῆρχαν στό ἀρχαῖο ἑλληνικό “πνεῦμα”, ὅποτε ἡ ἐπικοινωνία τους μέ τοὺς ἀνατολικούς λαούς βοήθησε στό νά ἀναπτύξουν ἀκόμη περισσότερο τό “πνεῦμα” τους, μέ ἐκεῖνα πού συνάντησαν.

Γιά παράδειγμα, ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος παρέλαβε τήν ἀστρονομία ἀπό τήν Αἴγυπτο καί τήν Βαβυλωνία μέ τά ταξίδια τά ὅποια εἶχε κάνει, ἀλλά τήν ἀνήγαγε σέ φιλοσοφία. Τό ἴδιο καί ὁ Πυθαγόρας. Ἐπίσης οἱ Ἕλληνες παρέλαβαν τήν ἀριθμητική καί τήν γεωμετρία ἀπό τήν Αἴγυπτο καί τήν ἔκαναν φιλοσοφία. Ἀκόμη, οἱ ὀρφικοί καί οἱ πυθαγόρειοι παρέλαβαν στοιχεῖα ἀπό τοὺς ἀνατολικούς λαούς, ἀλλά προχώρησαν περισσότερο τίς γνώσεις αὐτές. Οἱ ἀνατολικοὶ λαοὶ ἀνέπτυξαν διάφορα μυθολογικά συστήματα καί συγκέντρωσαν ἕνα μεγάλο ὕλικό πού ἐξυπηρετοῦσε *“ὠφελιμιστικούς καθαρά σκοπούς”*, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες τά ἀνήγαγαν σέ ἄλλη σφαῖρα, τά ἔκαναν φιλοσοφία. Τό κίνητρό τους *“δέν ἔχει σχέση μέ τά πρακτικά προβλήματα τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, ἀλλά εἶναι ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας μέσω τῆς εὐρύτερης θεώρησης τοῦ κόσμου”*¹⁴.

¹¹ ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 22-23

¹² ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 27-30

¹³ ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 33-36

¹⁴ ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 59-63

Βέβαια, ὁ G. James ἀνέπτυξε τὴν θεωρία περὶ “κλεμμένης κληρονομιάς”, δηλαδή πρόκειται γιὰ τὴν λεγόμενη “ἀφροκεντρικὴ θεωρία”, ἀλλὰ αὐτὴ δὲν ἔγινε ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴν παγκόσμια ἐπιστημονικὴ κοινότητα γιὰ τὰ αὐθαίρετα συμπεράσματά της καὶ διότι ἀγνόησε τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες προσέλαβαν μερικὰ στοιχεῖα ἀπὸ ξένους πολιτισμούς, ἀλλὰ τὰ ἐπεξεργάσθηκαν ἀκόμη περισσότερο, καὶ τὸ πρακτικὸ - ὠφελιμιστικὸ ἐπίπεδο τὸ ἀνέβασαν στὸ ὄντολογικὸ, φιλοσοφικὸ, θεολογικὸ ἐπίπεδο. “Ἡ οὐσία εἶναι –καὶ αὐτὸ ἐπιμένουν νὰ μὴ κατανοοῦν οἱ ἀφροκεντριστές– ὅτι οἱ Ἕλληνες μετέτρεψαν τὶς πρακτικὲς γεωμετρικὲς, ἀριθμητικὲς, ἀστρονομικὲς γνώσεις τῶν γειτονικῶν μεγάλων πολιτισμῶν σὲ γενικευμένα, συνεκτικὰ, φιλοσοφικὰ συστήματα”¹⁵.

Ὅποτε, ὅταν παρατηρῆ κανεὶς τὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πολιτισμὸ, θὰ διαπιστώσῃ ὅτι διαρκῶς γονιμοποιεῖ καὶ γονιμοποιεῖται, προσλαμβάνει καὶ προσλαμβάνεται, γεννιέται μιά φάση καὶ ἔπειτα πεθαίνει γιὰ νὰ ἀναγεννηθῇ κάποια ἄλλη, ἔχει μιά διαρκῆ κίνηση καὶ πορεία, διακρίνεται ἀπὸ μιά ἐντελέχεια, ἔχει μιά δυναμικὴ κίνηση πρὸς τὴν ὀλοκλήρωση. Ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν μαγικὴ θρησκεία, προχωρεῖ στὸν ἀνθρωποκεντρισμὸ, ἐξελίσσεται στὸν ὀρθολογισμὸ, φθάνει στὸν μυστικισμὸ, ἀναπτύσσεται στὴν μεταφυσικὴ.

Ἀκόμη, ἡ νέα φάση πού δημιουργεῖται δὲν καταργεῖ τελείως τὴν προηγούμενη, ὅποτε ὑπάρχουν πολλές παράλληλες παραδόσεις. Ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἔχει μέσα του μιά δυναμικότητα, μιά ἀκατάβλητη ἐλευθερία, μιά κίνηση πρὸς τὴν ὀλοκλήρωση. Ὅλο αὐτὸ τὸ ρεῦμα κινεῖται μαζί, παράλληλα, ἐνοποιημένα, σὲ μερικὰ σημεῖα ἀπομονωμένα καὶ μὲ ὅλες αὐτές τὶς μορφές του συναντιέται μὲ τὸν Χριστιανισμὸ.

Οἱ πρῶτοι Ἀποστολικοὶ Πατέρες, οἱ Ἀπολογητές καὶ οἱ μεγάλοι Πατέρες τοῦ 4^{ου} αἰῶνος συναντοῦν ὅλο αὐτὸ τὸ ρεῦμα, τὸ διηρημένο σὲ πολλά τμήματα, ἀλλὰ ἐσωτερικὰ ἐνοποιημένο μὲ τὸν νόμο τῶν ἀντιθέσεων τοῦ Ἡρακλείτου, καὶ εἶναι φυσικὸ νὰ ἐπηρεασθοῦν ἀπὸ αὐτό. Δὲν πρόκειται μόνον γιὰ τὴν κοινὴ ἑλληνιστικὴ γλῶσσα, τὴν ὁποία οἱ Πατέρες συνάντησαν στὴν ἐποχὴ τους καὶ τὴν χρησιμοποίησαν, ἀλλὰ γιὰ ὅλο αὐτὸ τὸ ὄντολογικὸ ὑποσυνείδητο πού ὑπάρχει στὸν Ἑλληνισμὸ. Τὸ θέμα αὐτὸ θὰ τὸ δοῦμε στὴν ἐπόμενη ἐνότητα.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ σημειωθῇ ὡς πρὸς τὴν ἐνότητα αὐτὴ εἶναι ὅτι ἡ ταυτότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιά διαρκῆ ἐξέλιξη, γονιμοποίηση καὶ ὠρίμανση. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἐντάξῃ τὸν Ἑλληνισμὸ σὲ μιά χρονικὴ φάση

¹⁵ ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 63-75

τῆς ἐξελιξέως του καί κανεῖς δέν μπορεῖ νά ἀπολυτοποιήσῃ μιά μόνον φάση σέ αὐτήν τήν ἐξέλιξη.

2. Ἡ συνάντηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ μέ τόν Χριστιανισμό

Ὅπως εἶδαμε προηγουμένως ἡ τελευταία φάση τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται νεοπλατωνισμός, ἔχει ἐπηρεασθῆ ἀπό τόν γνωστικισμό καί μερικές ἀπόψεις τοῦ Χριστιανισμοῦ, κυρίως αἰρετικῶν παραφυάδων.

Τό γεγονός εἶναι ὅτι μέχρι τόν 4^ο αἰώνα μ.Χ. ὑπῆρξαν πολλές φάσεις τῆς συναντήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ μέ τόν Χριστιανισμό. Ὁ Χριστιανισμός γεννήθηκε σέ Ἰουδαϊκά περιβάλλοντα, ἀλλά, ὅταν ἐξῆλθε ἀπό τόν χῶρο τῆς Παλαιστίνης, ἀναγκαστικά συναντήθηκε μέ τόν Ἑλληνισμό, μέ θετικές καί ἀρνητικές συνέπειες. Κυρίως ὁμως τόν 4^ο αἰώνα μ.Χ., ὅταν μεγάλα πνευματικά ἀναστήματα τοῦ Χριστιανισμοῦ μελέτησαν τήν ἀρχαία ἐλληνική παιδεία, σπουδάζοντας τήν ἐλληνική φιλοσοφία καί γενικότερα τήν ἐλληνική παράδοση, τότε γεννήθηκαν οἱ προϋποθέσεις μιᾶς συναντήσεως μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν πνευματικῶν μεγεθῶν, τοῦ Χριστιανισμοῦ καί τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ συνάντηση αὐτή Ἑλληνισμοῦ καί Χριστιανισμοῦ χαρακτηρίσθηκε μέ δύο φράσεις. Τήν μία χρησιμοποίησε ὁ μέγας Προτεστάντης θεολόγος καί ἱστορικός Χάρνακ, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ συνάντηση Χριστιανισμοῦ καί Ἑλληνισμοῦ δημιούργησε *“τόν ἐξελληνισμό τοῦ Χριστιανισμοῦ”*, ὅπως ὀνόμαζε τόν Γνωστικισμό. Τήν ἄλλη φράση χρησιμοποίησε ὁ μέγας Ρῶσος θεολόγος τοῦ 20^{οῦ} αἰῶνος, πού δίδαξε στό Χάρβαρντ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο ἡ συνάντηση Χριστιανισμοῦ καί Ἑλληνισμοῦ δημιούργησε *“τόν ἐκχριστιανισμό τοῦ ἐλληνισμοῦ”*.

Ὁ *“ἐξελληνισμός τοῦ Χριστιανισμοῦ”* συνίσταται στό ὅτι ὁ Χριστιανισμός ἐξελληνίσθηκε, δηλαδή ἀπέβαλε τήν ἀποκαλυπτική ἀλήθεια καί πλησίασε περισσότερο πρός τήν ἀρχαία ἐλληνική φιλοσοφία. Ἐπίσης, ὁ *“ἐκχριστιανισμός τοῦ Ἑλληνισμοῦ”* συνίσταται στό ὅτι ὁ Ἑλληνισμός ἐκχριστιανίσθηκε, δηλαδή ὁ Χριστιανισμός χρησιμοποίησε τόν Ἑλληνισμό γιά νά ἐκφράσῃ τήν ἀλήθειά του.

Τό κρίσιμο θέμα τό ὁποῖο ἀπασχόλησε τούς πρώτους Πατέρες εἶναι τό λεγόμενο κοσμολογικό πού καταλήγει στό θεολογικό. Τό κοσμολογικό πρόβλημα εἶναι τί εἶναι ὁ κόσμος, ποίος τόν δημιούργησε, πού ὀφείλεται τό κακό πού ὑπάρχει στόν κόσμο. Ἡ ἐβραϊκή ἐρμηνεία γιά τόν κόσμο ἔβλεπε πάντοτε πίσω ἀπό τόν κόσμο τόν Θεό. Ἡ ἐλληνική - φιλοσοφική ἐρμηνεία γιά τόν κόσμο

θεωροῦσε τόν Θεό πάντοτε συνδεδεμένο μέ τόν κόσμο. Ἀκόμη καί ὁ Πλάτων, πού ἔκανε λόγο γιά τά ἀρχέτυπα τῶν ὄντων, ἔλεγε ὅτι ὁ κόσμος δημιουργήθηκε ἀπό προϋπάρχουσα ὕλη καί ἔτσι δημιουργός σημαίνει διακοσμητής.

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἔχοντας βιβλική-ἐβραϊκή σκέψη, ἔπρεπε νά περάσουν τήν χριστιανική ἀποκάλυψη μέσα στήν ἑλληνική νοοτροπία. Τό θέμα κατ' ἐξοχήν τέθηκε στό ἐρώτημα τί εἶναι ὁ Χριστός, πού εἶναι τό κέντρο τῆς ἱστορίας, καί τί θά πῆ ὅτι ἐνηθρόπησε ὁ Χριστός. Γιά τόν Ἑβραῖο δέν ὑπῆρχε πρόβλημα, γιατί τό ἐρμήνευε ὡς μιά ἐπέμβαση τοῦ Θεοῦ μέσα στόν κόσμο. Γιά τόν Ἕλληνα ὅμως ὑπῆρχε σοβαρό πρόβλημα, ἐπειδή ἔπρεπε νά ἀλλάξη ὅλη τήν νοοτροπία του. Δηλαδή, ἔπρεπε νά ἀλλάξη τήν κοσμολογία του, πού σημαίνει ὅτι ἔπρεπε νά ἀπαντᾷ στό ἐρώτημα τί εἶναι ὁ Χριστός μέ κοσμολογικές κατηγορίες, χωρίς ὅμως νά δεχθῆ τήν ἑλληνική νοοτροπία.

Αὐτό σημαίνει ὅτι ἔπρεπε νά ἀποβάλη τήν ἄποψη ὅτι ὁ κόσμος δημιουργήθηκε ἀπό προϋπάρχουσα ὕλη καί νά δεχθῆ τήν διδασκαλία ὅτι ὁ κόσμος ἔγινε ἀπό μή προϋπάρχουσα ὕλη, ἐκ μή ὄντος. Ἐπίσης ἔπρεπε νά ἀποβάλη τήν ἄποψη περί τῆς πτώσεως ὡς τιμωρίας καί νά δεχθῆ τήν διδασκαλία περί τῆς πτώσεως ὡς ἐλεύθερης ἐπιλογῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἀκόμη, ἔπρεπε νά ἀποβάλη τήν ἄποψη ὅτι ἡ ὕλη εἶναι ἐκ φύσεως κακή καί νά δεχθῆ τήν δυνατότητα ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου καί Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὅπως ἐπίσης καί τήν πίστη τῆς ἀναστάσεως καί ἀφθαρσίας τῶν σωμάτων τῶν ἀνθρώπων. Ἐπρεπε, δηλαδή, νά ἀποβάλη τήν ἄποψη τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας περί φύσει θνητοῦ σώματος καί φύσει ἀθανάτου ψυχῆς.

Ἐπίσης, ἄλλο θέμα πού ἔπρεπε νά ἀντιμετωπίσουν οἱ πρῶτοι Πατέρες ἦταν τό θέμα ποιά εἶναι ἡ μέθοδος ἐρμηνείας τοῦ κόσμου καί τοῦ ἀνθρώπου. Γι' αὐτό, τό κρίσιμο σημεῖο πού δείχνει τήν διαφορά μεταξύ τῶν φιλοσοφούντων θεολόγων καί τῶν ὀρθοδόξων Πατέρων εἶναι ἡ σχέση μεταξύ τοῦ νοῦ καί τῆς λογικῆς σέ σχέση μέ τήν γνώση τοῦ Θεοῦ. Οἱ φιλοσοφοῦντες θεολόγοι ὑπερύψωσαν τήν ἀνθρώπινη λογική, τήν ἔθεσαν ὡς κέντρο ἐρεύνης ἀκόμη καί τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἔδωσαν μεγαλύτερη σημασία στόν νοῦ καί τήν καρδιά, προκειμένου νά ἀποκτήσουν γνώση ἐμπειρική τοῦ Θεοῦ.

Παραμένοντας στόν 4^ο αἰῶνα μ. Χ., αὐτό τό βλέπουμε στους Τρεῖς Ἱεράρχες, πού ἔκαναν λόγο γιά τήν νοερά ἡσυχία, τήν καρδιακή καθαρότητα, προκειμένου νά ἀποκτήσουν κανείς τήν γνώση τοῦ Θεοῦ. Καί, ὅταν ἀποκτήσουν κανείς τήν γνώση τοῦ Θεοῦ, στήν συνέχεια, χρησιμοποιώντας ὡς ἐργαλεῖο τήν λογική, διατυπώνει τήν ἐμπειρία του.

Σέ αυτό τό σημείο φαίνεται ή διαφορά τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ἀπό τοὺς φιλοσοφοῦντας θεολόγους τῆς ἐποχῆς τους, οἱ ὅποιοι ἀπέκλιναν ἀπό τήν ὀρθόδοξη ἀλήθεια. Ἐνῶ οἱ φιλοσοφοῦντες θεολόγοι εἶχαν μιά ἐνιαία μεθοδολογία ἐρεύνης καί γνώσεως τοῦ Θεοῦ, οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες εἶχαν ἀναπτύξει τήν διπλή μεθοδολογία γιά τήν γνώση τοῦ κόσμου καί τοῦ Θεοῦ -ἀφοῦ ή λογική ἐρευνᾶ τόν κόσμο καί ὁ νοῦς ἀποκτᾶ ἐμπειρίες τοῦ Θεοῦ- μέ ἀποτέλεσμα νά μή συγχέουν νοῦ καί λογική καί νά μή ταυτίζουν ἐπιστήμη καί θεολογία.

Ὅπως ἔχουμε ἐντοπίσει πιό πάνω, ὁ Ἑλληνισμός εἶναι ἓνα πολύ μεγάλο μέγεθος, πού ξεκίνησε πολλούς αἰῶνες πρὶν ἀπό τήν ἔλευση τοῦ Χριστοῦ, γονιμοποίησε ὅλα τά στοιχεῖα τά ὅποια βρῆκε στήν πορεία του, ἀκόμη καί ἀνατολικές παραδόσεις, καί συνεχῶς αὐξανόταν σέ ἐμπειρία καί γνώση. Ὅσες ἐπιστημονικές καί πρακτικές γνώσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παρέλαβε ἀπό ἀνατολικούς λαούς, τίς ἔκανε φιλοσοφία.

Μελετώντας τά ζητήματα αὐτά προσεκτικά, διεπίστωσα ὅτι ή θεολογία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἰδίως τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, μπορεῖ νά θεωρηθῆ μιά δημιουργική ἐξέλιξη τοῦ Ἑλληνισμοῦ, μιά ἔκφραση τοῦ ἐκχριστιανισμένου Ἑλληνισμοῦ, ἀφοῦ οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες προσέλαβαν ὅλα τά θετικά στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τά ὅποια συνάντησαν καί τόν ἀνέβασαν σέ μεγάλο ὕψος. Ὅπως ὁ Ἑλληνισμός γονιμοποίησε τά στοιχεῖα τοῦ παρελθόντος, ἔτσι καί ὁ Χριστιανισμός γονιμοποίησε τά στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνισμοῦ πού συνάντησε στήν ἐποχή του. Γιά παράδειγμα, οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες ἀξιοποίησαν κατὰ τόν καλύτερο τρόπο πολλές ἀπόψεις τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας (Ἐλεατικῆς Σχολῆς καί Σχολῆς Ἡρακλείτου) πολλές θεωρίες τῆς κλασσικῆς φιλοσοφίας (Πλάτωνος - Ἀριστοτέλους), πολλές ἐκφράσεις τῆς μυστικῆς φάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ (Πυθαγόρα - Ὀρφικῶν) κλπ., χωρίς βέβαια νά ἀλλοιώσουν τήν ὀρθόδοξη ἀποκαλυπτική ἀλήθεια.

Θά ἤθελα νά ἀναφερθῶ σέ ἓνα χαρακτηριστικό παράδειγμα, δηλαδή τήν περίπτωση τοῦ Ἡρακλείτου¹⁶ καί πῶς οἱ ἀπόψεις του πέρασαν δημιουργικά στήν Ὀρθόδοξη Παράδοση.

Εἶναι γνωστόν ὅτι ὁ Ἡράκλειτος (535-475 π.Χ.) ὑπῆρξε ἓνα φωτεινό πνεῦμα κατὰ τήν πορεία τῆς ἐξέλιξης τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς παράδοσης. Βεβαίως, δέν διασώζεται τό πλήρες ἔργο του, μόνον διασώζονται 139 ἀποσπάσματα σέ

¹⁶ βλ. Τάσου Φάλκου - Ἀρβανιτάκη, Ἡράκλειτος ἅπαντα, ἐκδ. Ζῆτρος· Κωνσταντίνου Βαμβακά, Οἱ θεμελιωτές τῆς δυτικῆς σκέψης, Πανεπιστημιακές ἐκδόσεις Κρήτης· Ἰωάννου Θεοδωρακόπουλου, εἰς Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἐκδ. Ἐκδοτική Ἀθηνῶν, τόμ. Β', 432 κ.έ.· Γρηγορίου Κωσταρά, Φιλοσοφική προπαίδεια, Ἀθῆναι 1991· Χαραλάμπους Θεοδωρίδου, Ἐπίκουρος, ή ἀληθινή ὄψη τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἐκδ. Κολάρου

διαφόρους συγγραφείς. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι απόψεις του Ήρακλείτου έγιναν αντικείμενο προσοχής και έρευνας από όλους τους αρχαίους κλασσικούς φιλοσόφους, όπως τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη κλπ., παλαιούς Χριστιανούς συγγραφείς, όπως τον Ιππόλυτο, τον Κλήμεντα Αλεξανδρέα, και νέους φιλοσόφους, όπως τον Έγκελο, τον Μπέρξον, τον Μάρξ, τον Γκαϊτε, τον Νίτσε.

Τά διασωθέντα αποσπάσματα του έρμηνεύονται ποικιλοτρόπως, ακριβώς γιατί ο Ήράκλειτος χαρακτηρίστηκε ως “σκοτεινός φιλόσοφος”, δηλαδή είναι δύσκολος στην έρμηνεία, είναι αποφθεγματικός και έλλειπτικός και όπως έλεγε ο Διογένης ο Λαέρτιος “*Δηλίου τινος δεΐται κολυμβητοῦ*” γιά τήν κατανόησή του.

Από τίς απόψεις του Ήρακλείτου μπορούμε νά σημειώσουμε τρεῖς βασικές του θέσεις.

Ή μία αναφέρεται στην έννοια του λόγου, πού είναι ο συμπαντικός νόμος πού διέπει τά πάντα, βρίσκεται μέσα στά όντα, στό γίνεσθαι, στό είναι του κόσμου, στην ψυχή του ανθρώπου. Ο λόγος είναι ή αρχή από τήν οποία κατάγεται τό γίνεσθαι, και ο άνθρωπος πρέπει νά ένωθῆ μέ τόν λόγο. Γιά νά μπορέση όμως νά φθάση και νά ένωθῆ μέ τόν λόγο, πρέπει νά έλευθερωθῆ από τίς αισθήσεις του και τούς φραγμούς τῆς υποκειμενικότητάς του. Ο Ήράκλειτος κάνει λόγο γιά τόν ξυνό (ξύν-νόω) κοινό λόγο, πού σημαίνει τήν ταύτιση του κοινοῦ λόγου μέ τήν κοινή φρόνηση. Ο λόγος αυτός είναι αιώνιος και οι άνθρωποι δέν μπορούν νά τόν έννοήσουν, ούτε πρίν τόν ακούσουν, αλλά και ούτε όταν τόν ακούσουν. Όταν είναι σέ έγρήγορη δέν γνωρίζουν τί κάνουν και όταν κοιμοῦνται λησμονοῦν τί πράττουν. Ένω ο λόγος είναι κοινός, πολλοί άνθρωποι ζοῦν ώσαν νά έχουν τήν δική τους αλήθεια. Ο Ήράκλειτος γράφει: “*Διό δεῖ ἔπεσθαι τῷ (ξυνῷ), τοῦτέστι τῷ) κοινῷ· ξυνός γάρ ο κοινός*” (ἀπόσπασμα 2).

Ή δεύτερη βασική αλήθεια του Ήρακλείτου είναι τά περί του γίνεσθαι, ἀφοῦ υποστηρίζει τήν γνωστή ἄποψη ότι “*τά πάντα ρεῖ*”. Τό γίνεσθαι κατά τόν Ήράκλειτο δέν γνωρίζει ούτε αρχή ούτε τέλος, αλλά έχει παντοῦ τήν αρχή του και τό τέλος. Πρόκειται γιά μιᾶ ἀέναη σύγκρουση τῶν αντιθέτων, γι’ αυτό και ὁμιλοῦσε γιά τό ότι “*πόλεμος πατήρ πάντων*”. Μέσα στό γίνεσθαι ὑπάρχει ὁ λόγος, γι’ αυτό κάθε αἰών δέν μπορεῖ νά βγῆ από τά μέτρα του. Έτσι, παρά τό γίνεσθαι, τήν ἀέναη κίνηση τῶν ὄντων, ὑπάρχει μιᾶ ἐσωτερική ἰσορροπία.

Ή τρίτη βασική αρχή είναι ότι ο Ήράκλειτος ταυτίζει τόν λόγο μέ τό πῦρ, ἀφοῦ τό πῦρ συμβολίζει τόν αἰώνιο λόγο. Ο Ήράκλειτος γράφει ότι ὅλος ὁ κόσμος δέν πλάσθηκε από κάποιον θεό ἢ ἄνθρωπο, “*ἀλλ’ ἦν αἰεὶ καί ἔστιν καί ἔσται πῦρ αἰείζων, ἀπτόμενον μέτρα καί ἀποσβεννύμενον μέτρα*” (ἀπόσπ. 30).

Έπομένως, κατά τόν Ἡράκλειτο, ὑπάρχει μιά σχέση μεταξύ τοῦ λόγου, τοῦ γίνεσθαι καί τοῦ πυρός. Συνέπεια αὐτῆς τῆς σχέσεως εἶναι ὅτι ἡ ἀλήθεια συνδέεται μέ τόν λόγο καί ὄχι μέ τήν αἴσθηση καί γι' αὐτό πρέπει ὁ ἄνθρωπος νά μετέχη τοῦ λόγου. Μέσα σέ αὐτήν τήν προοπτική ὁ Ἡράκλειτος ἐξασκεῖ μιά κριτική τῆς σύγχρονης του εἰδωλολατρίας, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι, ἐνῶ ζητοῦσαν νά ἐξαγνισθοῦν μέ καθαρμούς, ἐν τούτοις μιάνονταν μέ ἄλλο αἷμα ἀπό τίς αἱματηρές θυσίες καί ἔτσι ὁμοιάζαν σάν κάποιον πού μπῆκε στήν λάσπη καί προσπαθεῖ μετά νά ξεπλυθῆ μέ τήν λάσπη (ἀπόσπ. 5). Ἐπίσης, μέσα σέ αὐτήν τήν προοπτική ἐλέγχει τούς ἀνθρώπους ἐκείνους πού ταυτίζουν τήν εὐδαιμονία μέ τίς σωματικές ἀπολαύσεις, γιατί, ἂν συνέβαινε ἡ εὐδαιμονία νά βρίσκεται σέ τέτοιες ἀπολαύσεις, τότε τά πιό εὐτυχισμένα ὄντα θά ἦταν τά βόδια (ἀπόσπ. 4).

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας χρησιμοποίησαν ἢ ἀπήντησαν καί σέ αὐτές τίς ἀπόψεις τοῦ Ἡρακλείτου, ὅπως τό ἔκαναν καί μέ τίς ἀπόψεις ἄλλων φιλοσόφων. Συγκεκριμένα:

Ὁ λόγος τοῦ Ἡρακλείτου, πού εἶναι ὁ συμπαντικός νόμος τοῦ κόσμου, ὑπενθυμίζει τόν Λόγο-Υἱό τοῦ Θεοῦ, ὁ Ὅποιος ὁμως εἶναι πρόσωπο καί διά τοῦ Ὁποίου δημιουργήθηκε ὁ κόσμος, ἀφοῦ *“τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοί ἐστερεώθησαν”*.

Τό γίνεσθαι τοῦ Ἡρακλείτου ὑπενθυμίζει τήν διδασκαλία τῶν Πατέρων γιά τήν ἄκτιστη ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ σέ ὅλη τήν κτίση, ἀφοῦ κατά τόν λόγο τοῦ Χριστοῦ *“ὁ πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, καγὼ ἐργάζομαι”* (Ἰω. ε', 17) καί μέσα σέ ὅλη τήν κτίση ὑπάρχουν *“οἱ λόγοι τῶν ὄντων”*, δηλαδή οἱ ἄκτιστες ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ. Παρά τό διαρκές γίνεσθαι, ὑπάρχει ἐνότητα, ἀφοῦ οἱ λόγοι τῶν ὄντων δημιουργοῦν μιά ἰσορροπία. Καί γι' αὐτό πατήρ τῶν πάντων δέν εἶναι ὁ πόλεμος, ἀλλά ὁ Θεός τῆς εἰρήνης.

Τό ἀείζων πῦρ τοῦ Ἡρακλείτου ὑπενθυμίζει τό πῦρ τῆς Πεντηκοστῆς, τήν ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ ὁποία ἀποκαλύπτει τόν Λόγο-Χριστό καί ἐνεργεῖ τά χαρίσματα καί βεβαίως συγκροτεῖ ὅλον τόν θεσμό τῆς Ἐκκλησίας, πού εἶναι τό Σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι τό χωρίο τοῦ Ἡρακλείτου *“ἀλλ' ἦν ἀεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πῦρ ἀείζων”* χρησιμοποιήθηκε ἀπό τόν ἅγιο Γρηγόριο τόν Θεολόγο καί τήν ὑμνογραφία τῆς Ἐκκλησίας γιά νά δηλωθῆ τό Ἅγιον Πνεῦμα, τό ὁποῖο *“ἦν μέν ἀεὶ, καὶ ἔστι καὶ ἔσται οὔτε ἀρξάμενον οὔτε παυσόμενον”*.

Βεβαίως, ὑπάρχουν διαφορές μεταξύ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἡρακλείτου καί τῆς ἀποκαλυπτικῆς ἀλήθειας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὅπως ἐκφράσθηκε ἀπό τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλά στό παράδειγμα πού ἀναφέραμε φαίνεται πῶς μερικές ἀπό τίς βασικές διδασκαλίες τοῦ Ἡρακλείτου πέρασαν δημιουργικά μέσα

στήν Χριστιανική αλήθεια ή για να ακριβολογήσω ακόμη περισσότερο φαίνεται πώς η χριστιανική αποκάλυψη διατυπώθηκε από τους Πατέρες της Έκκλησίας και ιδίως από τους Τρεις Ίεράρχες, μέσα από τις διδασκαλίες των αρχαίων φιλοσόφων ή και του Ήρακλείτου, όπως είδαμε προηγουμένως.

3. Η σύγχρονη έκφραση του Έλληνισμού

Ύστερα από τα ανωτέρω θα πρέπει να δοῦμε μερικά ρεύματα, τα οποία παρατηρούνται στην εποχή μας σε σχέση με την έλληνική παράδοση.

Ένω, όπως έχουμε σημειώσει πιο πάνω, ο Έλληνισμός μέσα στην διαχρονική του πορεία δέν παρουσιάσθηκε κατά έναν έννοειδῆ και μονοδιάστατο τρόπο, αλλά πολυμερῶς και πολυτρόπως, -και αυτή είναι η δυναμική ταυτότητά του- έν τούτοις υπάρχουν πολλοί σήμερα οί όποιοι διασποῦν τήν διαχρονική πορεία του Έλληνισμού, υπερτονίζοντας μερικά από τά επί μέρους στοιχεία του, μέ αποτέλεσμα να καταφέρουν κτυπήματα σε αυτήν τήν διαρκῆ γονιμοποίηση του έλληνικού πνεύματος. Θα ήθελα να παρουσιάσω τέσσερα τέτοια ρεύματα πού παρατηρούνται στην εποχή μας και διασποῦν τόν Έλληνισμό και τήν ταυτότητά του.

Τό πρώτο ρεῦμα είναι τό λεγόμενο **παγανιστικό**, τό όποιο προσλαμβάνει μόνον τήν ανθρωποκεντρική πλευρά του Έλληνισμού, τό λεγόμενο Δωδεκάθεο, και παραθεωρεῖ τελείως τίς απόψεις τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας περί του εἶναι και του γίνεσθαι, ιδιαιτέρως τίς σοφές αποφθεγματικές απόψεις του Ήρακλείτου, παραθεωρεῖ ακόμη τίς μεταφυσικές απόψεις του Σωκράτη, του Πλάτωνα και του Άριστοτέλη, τίς απόψεις των σοφιστών, των όρθολογιστών, των ύλιστών, των μυστικών και των νεοπλατωνικών.

Τό δεύτερο ρεῦμα είναι τό λεγόμενο **όρθολογιστικό**, τό όποιο δέχεται μόνον τίς απόψεις των σοφιστών, στην κατηγορία των όποίων υπάγεται κυρίως ο Πρωταγόρας, και παραθεωρεῖ όλες τίς άλλες εκφράσεις του Έλληνισμού. Τό ρεῦμα αυτό εκφράζει στην εποχή μας ο λεγόμενος Διαφωτισμός και τό νεωτερικό παράδειγμα. Είναι χαρακτηριστικό ότι πολλοί θεωροῦν τούς Προσωκρατικούς φιλοσόφους, ιδίως τούς σοφιστές, ως εκφραστές του συγχρόνου ευρωπαϊκού πνεύματος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο Νίτσε πού ασχολήθηκε ιδιαίτερα μέ τούς προσωκρατικούς φιλοσόφους.

Τό τρίτο ρεῦμα είναι τό λεγόμενο **μεταφυσικό πρότυπο**, στό όποιο υπάγονται πολλοί πού υπερτονίζουν τούς μεταφυσικούς φιλοσόφους, Πλάτωνα - Άριστοτέλη, και παραγνωρίζουν όλη τήν άλλη διαχρονική παρουσία του Έλληνισμού. Αύτός, όμως, ο υπερτονισμός των μεταφυσικών έρχεται σε σύγκρουση μέ τήν

σύγχρονη έπιστήμη και μέ τόν όρθολογισμό και όδηγεϊ τελικά στην άθειά και τόν άγνωστικισμό.

Τό τέταρτο ρεϋμα εΐναι τό λεγόμενο **μυστικιστικό**, τό όποϊο έκφράζεται από εκείνους πού άσχολοϋνται μέ τήν λεγόμενη θεουργία, τήν παραψυχολογία, τόν διαλογισμό, τήν μετεμψύχωση και όλες τίς άλλες άνατολικές παραδόσεις.

Εΐναι χαρακτηριστικό ότι και τά τέσσερα αυτά ρεύματα συνιστοϋν άπομωμένες έκφράσεις τοϋ Έλληνισμού, έκφράζουν μερικές από αυτές, παραθεωρώντας όλες τίς άλλες, και μπορεϊ νά ύποστηρίξη κανείς ότι έκφράζουν έναν αίρετικό Έλληνισμό. Αυτό λέγεται από τήν άποψη ότι ως αίρεση χαρακτηρίζεται ή έπιλογή και ύπερτόνιση ενός στοιχείου σέ βάρος τοϋ όλου.

Θεωρω ότι οί Τρεΐς Ίεράρχες εΐναι πολύ σύγχρονοι και έκφράζουν τήν διαχρονική παρουσία τοϋ Έλληνισμού. Ο Μέγας Βασίλειος και ό άγιος Γρηγόριος ό Θεολόγος σπούδασαν στην Άθήνα και γνώρισαν πολύ καλά όλη τήν ένιαία παράδοση τοϋ Έλληνισμού. Στά έργα τους φαίνεται αυτή ή γνώση και ή παιδεία πού απέκτησαν. Ο Μέγας Βασίλειος στην “Εξαήμερό” του και σέ άλλα κείμενα, και ό άγιος Γρηγόριος ό Θεολόγος κυρίως στίς έπιστολές και τά ποιήματά του δείχνουν καθαρά τίς γνώσεις πού εΐχαν, τήν έπιλογή τήν όποία έκαναν και τήν γονιμοποίηση τήν όποία προξένησαν στον Έλληνισμό πού συνάντησαν. Επίσης και ό άγιος Ίωάννης ό Χρυσόστομος σπούδασε ρητορεία στον έθνικό Λιβάνιο στην Αντιόχεια, στην όποία επικρατοϋσε τέτοια παιδεία, ώστε νά χαρακτηρίζεται “*Συριάδες Άθήναι*”. Και οί Τρεΐς, ως μέλισσες, προσέλαβαν ό,τι καλύτερο από τόν Έλληνισμό και άπάντησαν σέ όλα τά όντολογικά, κοσμολογικά και ύπαρξιακά έρωτήματα πού εΐχαν θέσει οί άρχαϊοί Έλληνες φιλόσοφοι. Ακριβώς γι’ αυτόν τόν λόγο ή διδασκαλία τών Τριών Ίεραρχών έκφράζει τήν δυναμικότητα και τής όρθοδόξου άποκαλυπτικής αλήθειας και τοϋ έλληνικοϋ πνεύματος.

Τό τελευταϊο αυτό συμπέρασμα μου προέρχεται όχι μόνον από τίς έπιστημονικές μου έρευνες, αλλά και από τήν προσωπική μου πείρα. Έπιτρέψτε μου νά ύπογραμμίσω ότι προσπαθω στην ζωή μου νά διατυπώνω και νά μεταδίδω αυτήν τήν διδασκαλία τών Τριών Ίεραρχών. Και παρατηρω ότι ύπάρχει πολύ μεγάλη άπήχηση αυτής τής διδασκαλίας στον σύγχρονο άνθρωπο. Εΐναι χαρακτηριστικό ότι από τά άνω τών 120 βιβλία πού έχω συγγράψει, πολλά βιβλία και επί μέρους άποσπάσματα έχουν μεταφραστή σέ 27 γλώσσες, μέ άλλεπάλληλες έκδόσεις, από τά άγγλικά έως τά σουαχίλι και τά κινέζικα. Τό σημαντικό εΐναι ότι οί μεταφραστες μετέφρασαν τά βιβλία μέ δική τους πρωτοβουλία και στό τέλος ζήτησαν τήν άδειά μου για τήν έκδοσή τους. Στο διαδίκτυο δέ γίνεται μεγάλη συζήτηση πάνω στα θέματα

πού θίγονται, πού δείχνει τήν έπικαιρότητα τοῦ λόγου καί τῆς διδασκαλίας τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν.

Παρατηρῶ, λοιπόν, καί ἀπό τό παράδειγμα αὐτό, ὅτι σήμερα οἱ ἄνθρωποι πού ζοῦν σέ ὅλες τίς Ἠπειρούς ἔχουν ἀνάγκη ἀπό τήν διδασκαλία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, στήν ὁποία γίνεται λόγος γιά τό ὅτι ὁ Θεός εἶναι Πρόσωπο, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωση Θεοῦ δημιουργημένος, ἔχει ἐλευθερία καί ἀγάπη, ὅτι ὁ κόσμος εἶναι δῶρο Θεοῦ καί χῶρος συνάντησης Θεοῦ καί ἀνθρώπων, ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι τό θεραπευτήριον πού νοσηματοδοτεῖ τήν ὑπαρξη τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι ὑπάρχει ἐνότητα μεταξύ Θεοῦ καί κόσμου, σώματος καί ψυχῆς, ἀγγέλων καί ἀνθρώπων, ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἐκφράζει τήν οἰκουμενικότητα ὅπως μέ ἄλλο βαθμό καί τρόπο τήν ἐξέφρασε καί ὁ Ἑλληνισμός.

Αὐτός εἶναι ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο, ὅπου βρέθηκα καί ὁμίλησα, στήν Ἀνατολή καί στόν Νέο Κόσμο, στήν Εὐρώπη καί σέ ἄλλα μέρη τῆς γῆς, κυρίως σέ πανεπιστημιακούς χώρους, (ἐνδεικτικά ἀναφέρω τό Πανεπιστήμιο τοῦ Λιβάνου, τό Πανεπιστήμιο τοῦ Σιάτλ τῶν ΗΠΑ, τήν Βοστώνη, τήν Ἀτλάντα, τό Βανκούβερ τοῦ Καναδά καί ἀλλοῦ) αἰσθάνθηκα τήν ἀπήχηση τήν ὁποία ἔχει τό οἰκουμενικό πνεῦμα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Αἰσθάνθηκα ὅτι μέσα ἀπό τήν διδασκαλία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν τιμᾶται καί ὁ Ἑλληνισμός μέ ὅλη τήν διαχρονική παράδοσή του, ἀφοῦ στόν Χριστιανισμό βρῆκε τήν οὐσιαστική δικαίωσή του. Εἶμαι Ὁρθόδοξος Ἕλληνας καί ἔχω μεγάλη κληρονομιά σέ ὄντολογικά, κοσμολογικά καί ὑπαρξιακά ζητήματα.

Συμπέρασμα

Ἡ Ἐκκλησία μέ τήν θεολογία, τήν ὑμνογραφία, τήν ναοδομία, τήν ἀρχιτεκτονική, τήν ἀγιογραφία, τήν μουσική, τήν διοικητική ὀργάνωση, πού θυμίζει τήν λειτουργία τῶν Πόλεων, καί ὅλη τήν διαχρονική της παράδοση, διαφυλάσσει ἕναν μεγάλο καί πολύτιμο διαχρονικό θησαυρό. Πρόκειται γιά τήν συνύπαρξη τῶν καλῶν στοιχείων τοῦ Ἑλληνισμοῦ καί τοῦ Χριστιανισμοῦ, πού προσφέρουν νόημα ζωῆς στούς ἀνθρώπους. Εἶναι ὅ,τι ἐκλεκτότερο ἔχει ἡ ἀνθρωπότητα.

Αὐτόν τόν θησαυρό δέν μπορεῖ κανεῖς νά τόν περιφρονῆ ἢ νά τόν ἀνταλλάσσει μέ ψεύτικα στολίδια. Καί ἐν πάσῃ περιπτώσει δέν μπορεῖ νά μιλά κανεῖς ἀπαξιώτικα γιά τούς φύλακες αὐτοῦ τοῦ μεγάλου θησαυροῦ πού εἶναι ἡ Ἐκκλησία καί οἱ φορεῖς της. Γιατί σέ αὐτήν τήν περίπτωση ἀπαξιώνεται ὁ ἴδιος ἀπό «τήν καλή πλευρά τῆς ἱστορίας».